

MAGYAR TÖRTÉNELEM — ZSIDÓ SZEMMEL

(*Randolph L. Braham: A magyar Holocaust I-II. Gondolat, Bp. Blackburn International Incorporation. Wilmington, 1988.*)

Egyes középkori római jogászokon amitt élcelődtek, hogy a mások műveihöz írott széljegyzeteket kompilálják („glossare glossarum glossas”). Randolph L. Braham A magyar Holocaust című több mint 1000 oldalas művéről szólván magunk is arra kényszerülünk dolgozatunk bevezetőjében, hogy ne a könyvre, hanem egy róla írott kommentárra reflektáljunk.

1982 júniusában Ránki György az Élet és Irodalomban kritikát írt a könyv angol eredetiben már 1981-ben megjelent változatáról. Idézzünk most fel — egyetértőleg — ebből néhány megállapítást.

„Nem valószínű, hogy a közeljövőben bárki meghaladja Braham történetírói teljesítményét... Végül is ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni... A kérdésről alig született itthon érdemleges munka. A ... vállalkozás egyedülálló. Az ismert kutató évtizedek óta foglalkozik a témával: dokumentumköteteket közölt német és magyar archív anyagok alapján: minden hozzáférhető forrást átnézett; ismer minden irodalmat — lett legyen közzétéve Magyarországon, Izraelben vagy az Egyesült Államokban... A New York-i kutatáshoz hasonló részletességgel senki sem tárta fel az eseményeket.”

Eddig a tisztelgés a monumentális, lenyűgöző teljesítmény előtt. Az éremnek azonban két oldala van: „Minden elismerésünk mellett sem hallgathatjuk el: a jeles szerző erősebb annak a megválasztásában, hogy mikor és hogyan történt, ami történt, mint annak elemzésében, hogy miért ment végbe a katasztrófa.

Braham könyvéből hiányzik a magyar zsidóság különleges tragédiája. Nem ad megfelelő képet sem e népcsoportnak a tizenkilencedik század közepétől 1944-ig tartó fejlődéséről, sem arról az egyedülálló szerepről, amelyet az ország modern fejlődésében betöltött. „S végezetül az összegzés: „Bibó István a magyarországi zsidókérdésről több mint harminc esztendeje írt tanulmányában mindmáig talán legteljesebben

elemzi azokat a társadalmi problémákat és erkölcsi zavarokat, melyek végül is ide vezettek. Randolph Braham, az amerikai történész részletesen leírja, mi történt. A választ, hogy miért történt így, a magyar esszéista írásában találjuk.”

1988-ban, amikor a könyv végre magyarul is megjelent, Berend T. Iván Ránki ÉS-beli cikkét — előszó helyett — változtatlanul leközölte, majd az alábbi két sort írta alá: „Ránki György hat évvel ezelőtt leírt soraihoz semmit sem tudnék és nem is szükséges hozzátenni.”

Ha az egyik leghíresebb magyar történész nem találta hozzáfűznivalót a magyar történettudomány halott óriása által leírtakhoz (s nemcsak kegyeletből!), mire vállalkozhat a recenzens ezeken a hasábocon?

1. Megkísérelheti kideríteni: milyen szemléleti-világnézeti előfeltevések képezhetik alapját annak a felfogásnak, amely a történelmet — illetve annak iszonyú szeletét: a zsidók kiirtását — csak események történetének látja, de folyamatok és struktúrák történetének nem? Hiszen maga a szerző jelenti ki bevezetőjében: „Érthetőbbé szeretnénk tenni és megmagyarázni mindazokat a történelmi, politikai, közösségi és társadalmi-gazdasági körülményeket, amelyek kisebb-nagyobb mértékben előidézői voltak ennek a tragédiának.”¹ Ha legalább egy ember, mégpedig éppen egy Braham-kaliberű tudós számára — a fentiekből kivehetően — módszere nemcsak az alak, hanem a háttér előtűntetésére is alkalmas, tanulságos lehet megvizsgálni: a tények pusztja — igaz, felülmúlhatatlan szakszerűségű — elősorjázása miért jelent számára egyben magyarázatot is?

2. Azon sem felesleges elgondolkozni, hogy ez a könyv megjelenése után miért csak hét év múlva tűnik fel hazánkban (ahol nemrég még kandidálni sem lehetett a Holocaustból), és majd egy évig nem lehetett a könyvesbolti forgalomban vásárolni, hanem csak előjegyzéssel lehetett hozzáférni?

Az utóbbi kérdés egy részére nem nehéz választ találni. A kötet még a májusi pártértekezlet előtt készült, s az akkori „pre-glasznosztiban” alkalmasint szalonképtelennek minősülhetett a sztálini Szovjetunió szelvtolgainak publikussá tétele. Márpedig ezek közül jónéhány szerepel a könyvben. Kor-

rekt módon, csak a hipotézisek sorában említés történik arról a kombinációról is, mely szerint feltehetően a német támadás okozta sokkos zűrzavart kihasználva — a szovjet hadseregben szolgáló cseh és szlovák pilóták bombázták volna Kassát.² Egy másik zűrzavaros ügyre talán éppen mostanában derül (több) fény. Annak idején, a Hagyd a Kutrczot beszélni című filmet nézve nehezen értettük: miért falaztak az MSZMP vezetői éveken keresztül a cégéres fasiszta Bosnyák Zoltánnak, illetve örökösének? Azóta a főszereplő Kutrucz Gizella Szegeden elmondta: úgy tűnik, hogy Rákosiék Bosnyákot abban a készülő nagy cionista-perben akarták volna felhasználni, amelynek Wallenberg lett volna a főszereplője.

Arról a „pikáns” részletről már tényként értesülünk, hogy 1940-ben románellenes éllel magyar-szovjet együttműködés volt kibontakozóban.³ Jóval jelentősebb és témába is vágó a beszámoló arról, hogy a szovjet hadifogságba esett munkaszolgálatosokkal (elvégre ők is az „ellenség katonái” voltak!) a szovjetek hasonlóan bántak, mint az amerikaiak az USA-tan élő japánokkal a háború idején — csak durvábban.⁴ Szintén a háború utáni idők visszassága, hogy az üldözött zsidóknak járó jóvátétel és kártérítés sokszor azért is maradt el, mert a németek által elkobzott zsidó vagyon szovjet hadiszákmány lett.⁵

A következő adalék azonban már önmagán túlmutató jelentőséggel bír, fontosságát pedig éppen azok a problémák adják, amelyek Braham számára centrális súlyúak, és véleményünk szerint ez egyben sajátos szemléletének kulcsa is. A szerző megemlíti, hogy a Szovjetunió ellenezte az ú.n. teherautó-ügyletet, amely zsidó életekért cserébe teherautókat ajánlott fel a németeknek (erről ld. később), mert attól félt, hogy ez az USA és Anglia, illetve Németország közötti lepaktiláshoz vezethet.⁶ Később ez a Kelet-Európában elharapózó anticionista kampány egyik koncepciós vádpontja lett. Nemcsak a teherautó-ügylet kap nagy terjedelmet az összesen több mint 1000 oldalból, amely a két kötetet alkotja. A könyv szerkesztét szemügyre véve figyelemre méltó, hogy Braham több mint 300 oldalon keresztül taglalja a különféle mentési kísérleteket, az e téren elért ritka sikereket, gyakori kudarcokat és a súlyos mulasztásokat is, főleg, ami a szövetségeseknek és a zsidó szervezeteleknek az elgázósításokkal kapcsolatos hall-

gatását illeti. Ez az arány akkor is feltűnő, ha Braham a deportálásokról — igen tekintélyes, jórészt Izraelben íródott, héber nyelvű helytörténeti háttérre támaszkodva — példátlan alaposágú krónikát prezentál. Ezen belül is meglepő azonban, hogy a New York-i professzor milyen aprólékosan számol be még a külföldön ragadt magyar, illetve a hazánkban tartózkodó külföldi zsidók soráról is. Találunk itt olyan teljes bekezdést is, amelyet 7(!) ember megmenekülésének szentel.

Ez az a megrendítő pont, ahol Braham kutatói attitűdje világossá válik. Őneki minden egyes emberélet fontos. Nem azt vizsgálja — eltérően a legtöbb Holocaust-kutatótól —, hogy hogyan volt lehetséges, és 564 507 ember kiirtása, hanem azt, hogy miért nem menekültek meg többen, és aki mégis átvészelt az üldözéseket, az minek köszönhetette életben maradását. Evégett minden egyes esetnek konkrétan utána akar nyomozni, hogy kiderítse: ki mit és miért csinált, ki cselekedett helyesen és ki helytelenül. Az ilyen oknyomozó szemlélet kauzális sorokat keres és nem trendekben, rendszerekben gondolkodik, ennél fogva történeszilg jóval csekélyebb kompetenciájú. Ugyanakkor paradox módon nagyobb mértékben alkalmas a felelősség tisztázására. Ha ugyanis valaki nem struktúrákban, hanem személyekben gondolkodik, de ugyanakkor megmarad az angolszász tényitisztet és jogtudat talaján, könnyebben ellenállhat annak a kísértésnek, hogy megfeledkezzen róla: a struktúra nem felelős semmiért. Az objektív determinánssok és a szubjektív cselekvőség összemosása még a magas színvonalú publikációkban is a kollektív felelősség, az egyes társadalmi csoportok egyetemleges elmarasztalásának vagy felmentésének eszközévé válik időnként. (Lásd az „uralkodó osztályok történelmi felelősségéhez” hasonló formulákat.) Valljuk meg: ettől egyáltalán nem mentes Braham sem (hiszen különben mindenféle, mégoly valószínűségi érvényű absztrakciótól is őrizkednie kéne!), művének fő megközelítésmódja azonban nem ez.

Braham ugyanis — bár kiindulópontja morális jellegű, s ezáltal voltaképpen tudományon kívüli — cseppet sem naív. Tisztában van vele: hét ember megmenekülése könnyebben leírható, könnyebben felfogható emberi ésszel, mint félmillió halála. (Természetesen főleg akkor, ha valaki krónikásként leírni, és nem társadalomkutatóként

elemezni kívánja az eseményeket.) A fasiszta gyilkosok bűnössége sem kutatásra érdemes probléma számára. Sokkal relevánsabbak szemében azok tettei, akikről még várni lehetett valamit: az antifasiszta hatalmak és a zsidó szervezetek. Csak az ő akcióikkal vagy inkább tétlenségükkel kapcsolatban kérdez rá a miértekre.

Így tehát nemcsak az „angolszász, pozitivistá hagyománnyal” magyarázható az, hogy Braham az antiszemitizmust, a veszélyeztetettség megélését adótnak veszi, és kialakulásuk feltételeivel alig foglalkozik. (Az eszméletörténeti előzmények figyelmen kívül hagyását megindokolja maga a szerző is arra hivatkozva, hogy a téma kellően fel van dolgozva a nemzetközi szakirodalomban. A tárggyal kapcsolatos társadalomtörténeti kutatásokra pedig azért sem támaszkodhatott, mert ezek jószerevével csak mostanában indultak meg.) Az sem elegendő indok, hogy Braham professzor elsősorban politológus. Pedig a szociológiában való járatlansága időnként csakugyan durva hibázásra készteti. Így pl. a zsidók gazdagságával kapcsolatos sztereotípiát azzal próbálja meg cáfolni, hogy a zsidók többségének nem volt saját háza vagy földje (persze, mert általában bérházakban élő városiak voltak!), és különben is, arányát tekintve több volt közöttük a szegény, mint az országban a zsidó(?!).

Már az e kisiklásért részben felelőssé „tehető” apologetika is arra a tényezőre utal, ami a szakmai felkészültség jellegénél is nagyobb mértékben magyarázza Braham sajátos felfogását. Ez pedig egész egyszerűen az, hogy ő mélyszélesen zsidó szemmel szemléli a Holocaustot. Olyannyira, hogy zsidó azonosságtudata jóval erősebbnek tűnik, mint magyarságtudata. Alapállása azonban nem megy a tárgyilagosságra rovására. Így pl. kiemeli, hogy a nem zsidó magyarok többségének magatartására nem az ellenségesség, hanem a passzivitás volt a jellemző, aminek egyik oka az volt, hogy a keresztények se tudták, hogy mi történik majd a bevagonírozott zsidókkal.¹⁰ Más oldalról viszont éppen ez az objektivitás annak a jele, hogy Braham számára a magyarság idegen csoport, amelyről többes szám harmadik személyben beszél. Kárhoztatja pl. a zsidó vezetőket, amiért még a vészkorszakban is hazaszeregette szőlőit fel, mondván: „nem a haza támadott meg bennünket, hanem csupán gonosz emberek”.¹¹

A könyv ezt arra vezeti vissza, hogy az asszimiláns zsidó előjárók a múlt szemüvegén keresztül nézték a jelent.¹² (Braham nem tér ki arra a Bibó által elemzett jelenségre, hogy a kiegyezés egyik hazug alkujának eredményeként az emancipáció — machiavellista hátsó szándékából adományozott — paternalista kegyként hullott a zsidóság ölére, ekként kondicionálva bennük az asszimilációra való túlmotiváltságot.) Egy másik alkalommal kritikai megjegyzés nélkül szól a felszabadított Észak-Erdélyben működő zsidó szervek arra irányuló kezdeményezéseiről, hogy a nagyhatalmak hozzanak megtorló intézkedéseket a magyarok ellen.¹³ Aligha tévedek, ha elsősorban ezeknek a kitételeknek tudom be azt, hogy A magyar Holocaust nem kapható a könyvesboltban.

A szerző — aki maga is erdélyi születésű — ki is tér arra, hogy szűkebb hazájában miért volt erősebb a zsidó nemzeti tudat, mint a trianoni Magyarországon. Ő ezt arra vezeti vissza, hogy az erdélyi zsidókra a románok részéről a magyar kultúrához kötődésük, magyar oldalról pedig baloldaliságuk miatt nehezedett nyomás.¹⁴ Braham azonban itt is csukott szemmel megy el egy rendkívül súlyos probléma mellett, amely szintén az elszakított területeken élő zsidósággal kapcsolatos. Ez pedig az, hogy órájuk csak csökkent mértékben alkalmazható az a hipotézis, amely 1944 tragédiáját a Horthy-korszak 25 éves antiszemita mételeyével magyarázza (bár az „exportálás” sem hagyható figyelmen kívül), hiszen a keresztény lakosság többségére a polgári demokratikus Csehszlovákiától visszacsatolt területeken is ugyanaz a nem ellenséges, de — a dán, holland stb. ellenpéldáktól eltérően — nem is segítő magatartás volt a jellemző, mint az ú.n. Csonkamagyarországon! A kérdés tisztázásához igen komoly társadalomtörténeti empiriára támaszkodó teoretikus teljesítményekre lenne szükség, amelyek kölcsönösen a politika „felhőregiói” által is csak hiányosan integrált, félperiferiás társadalomfejlődésnek a — hatalmi rendszerváltozásokon is átívelő — kontinuitásból kiindulva kínálhatnának értelmezéseket a jelenségre vonatkozólag.

A „kisebbség kisebbségének” szituációjára reflektáltan kifejlődő disszimilációs mentalitás sarkallja Brahamot ama sajátos tételének felállítására, miszerint „ha Magyarország nem próbálkozott volna a kiugrással, ... akkor könnyen lehetséges, hogy a

zavarta volna, hogy saját honfitársaik nem élvezhetnek hasonló előnyöket.²⁰ Itt is feltűnik az a szemlélet, amely a zsidókat az ellenség érdek körébe tartozó tényezőnek tekinti, vagyis elsősorban nem áldozatnak, hanem ütközőkártyának a németek kezében!

Ez az oka annak, hogy Anglia és az USA nemcsak a teherautó-alkuval kapcsolatos Brand-missziót nem támogatta, hanem más, alternatív mentőakciókat sem dolgozott ki! S ugyanez a logika indította őket a legnagyobb vétekre, Auschwitz lebombázásának elmulasztására is. Hiszen ott nem a saját állampolgáraik pusztultak, hanem többnyire ellenséges hatalmakéi, s a velük szemben alkalmazott kegyetlenkedésekért - ezt diktálta a nemzetközi jog szelleme is — miért is nyúltak volna represszáliához? Persze Drezda értelmetlen elpusztításakor aztán felfüggesztették ezt a logikát.²¹ Zsidó életéért tehát nemcsak szállítani nem kívánták a fegyvert ellenségeiknek, de használni sem akarták ellenük. Nem vállalta a zsidókért való nyílt kiállást a pápa sem. Nem akart kilépni a minden viszály fölött álló lelki hatalom a semlegesség pozíciójából, nem akarta, hogy a német nép ellenségének tűnjön (korábban húsz évet élt Németországban!), és antikommunizmusa miatt úgy vélte: ha Auschwitzról szót ejt, nem hallgathat Katynról sem. Ezért inkább a csigalassúságú titkos diplomáciára hagyatkozott ő is.²³ kézműves módszerekre egy hipermodern gyilkoló gépezettel szemben.

Pedig a pártatlan, spirituális hatalmat képviselő katolikus egyháznak inkább hitt volna a keresztény világ, mint a BBC „háborús propagandájának”. A klérus ugyanis — bár még az auschwitzi jegezőkönyvnek 1944-es publikálása után is kívárt a megszólalással — már jóval előbb tudott a népirtásról, sőt egy ízben sikeresen fel is lépett ellene. Ugyanaz a Giuseppe Burzio nuncius, aki 1944-ben magyar relációban habozott²⁴, 1942-ben értesítette a szlovák vezetőket a likvidálásokról, mire a németek szagot fogtak, és 2 évre leállították a deportálásokat! Braham itt nem veszi észre azt az ismert összefüggést, hogy a vallási megosztottság (ld. Német- és Magyarország) fogékonyabbá tesz a fasiszta fertőzésre, míg egy egységesen katolikus országban — mint amilyen Szlovákia is — a világi uralom esetleges fanatizmusától, nacionalizmusától hagyományosan intaktabb katolicizmus: nagyhatalom, és ezért a pápaság is nagyobb esélyt lát

itt a beavatkozásra, befolyásának érvényesítésére, mint pl. Magyarországon, ahol egyházát a másik két keresztény felekezettel való rivalizálás is gyengíti.

A magyar zsidó vezetők — a fentiekről nem tudván — azt hitték, hogy a szlovák zsidók átmeneti megmenekülése Wisliceny lepénzelésének volt köszönhető.²⁵ (Ugyanezen tévhitre alapozták pozsonyi kollégáik a teherautó-ügylet elődjét, az ún. Európatervvvel kapcsolatos légvárat is.)²⁶ Ez az epizód is jelzi szuverenitás- és információhiányból eredő vezetés baleséküget. Az összes ország zsidói közül csak őket tudták az Endlösung-ról, mégsem szóltak róla, mégis ugyanúgy az időhúzásban, a németek katonai vereségében bíztak, mint az ügyükben „érdeketlen” szövetséges hatalmak. Nemcsak a túlasszimiláció öngyilkos attitűdjé (ha megversz is: szeretlek!) okolható ezért. A kárcsak az ország vezetése és „közvéleménye” a nemzeti érdekek, a revízió kérdésében, ők sem tudták eldönteni: birtokon belüliként vagy birtokon kívüliként határozzák-e meg önmagukat és céljaikat. Ahogy a politikailag tudatos nem zsidó többség — a „társadalomalatti” (Erdei) helyzetű parasztság nem számítható ide — zsidótörvények árán is elfogadta a náci kezéből az elszakított területek egy részét, úgy lett hamis tanúvá saját igaz pörénél zsidóságunk is. Elhitte ő is, hogy a „legvidámabb barakkban” él, hogy a megalázás, a jogfosztás a legkisebb rossz, amelyet alibi kiugrási kísérletekkel, dilettáns, átgondolatlan taktikázzással a garantálni lehet. Egyszerűen elhitte azt, amit a keresztény magyarok nagy része is: hogy lehetséges „nem ér a nevem”-et játszani egy történetben, amelyrőlunk szól.

Volt olyan zsidó vezető is — Kasztner Rezső —, aki már 1944 előtt is tudott a gázkamrákról, és cionista léteére mégsem szólt róluk, amiért Braham súlyos elmarasztalásban részesíti.²⁷ (Talán Kasztner is úgy gondolta — ismervén a magyar zsidók mentalitását —, hogy úgysem hinné el senki sem Auschwitz minden emberi képzeletet felülmúló lidércnyomását?) Mindenesetre tévedés az eddigiek alapján azt hinni, hogy Braham megkíméli a kritikától a cionistákat, akik számára — a teherautó-ügyben tárgyaló Brand szerint is²⁸ — fontosabb volt Palesztina, mint az európai zsidók ügye.²⁹ (A „náccikkal lepaktáló cionistákról” szóló brezsnyevista koholmányokat azonban a szerző elveti.)

A német megszállás utáni időszakra vonatkoztatva azonban már nincs olyan zsidó előljáró, aki fölött Braham — aki mindvégig mentes marad a „megítélő tudat aljasságától” — pálcát törne. Pedig nemcsak a szovjetek, hanem pl. az izraeli szélsőjobb is „perfidiával” vádolta Kasztnert, aki — miután rájött Brand missziójának kilátástalanságára — kihasználta legalább azt az alkalmat, hogy néhány embert — köztük az övét is — megmentsen. Braham részletesen és objektívan ismerteti az eset körül azóta is dúló szenvedélyes vitát, beleértve az ellentétes filozófiai, etikai és teológiai érveket is. Így Hannah Arendt és a Maimonidesre hivatkozó rabbik szerint az áldozat nem ítélezhet társai fölött, különben maga is hóhérá válik. A Kasztnert pártolók is a Talmudra hivatkoznak: „aki egy életet megment, az az egész világot menti meg”.³⁰ Braham szerint is áldozatnak kell tekinteni magát Kasztnert is, ha számításba vesszük a náci fanatikus elvetemültségét és a szövetségesek közönyét is.³¹

Ne féljünk leírni: nemcsak történészi, hanem emberi nagyságáról is tanúbizonyságot tesz Randolph Braham, amikor megértéssel viseltetik még egy olyan ember iránt is, aki őt többször is beperelte. Berend Béla szigetvári rabbiról van szó, akinek érdekében annak idején zsidó vezetőknek kellett közbenjárnia, hogy zsidó léte ne állítsák háborús bűnösnek bíróság elé.³² Berend ugyanis annak idején a deportálások leállítását követően a Harc nevű szélsőségesen antiszemita lapot találta a legmegfelelőbb fórumnak a kíváncsi szükségességéről és a kiterjesztetlenségéről vallott cionista nézeteinek kifejtésére.³³ Kihhasználva a zsidótanácsi vezetőknél kijáró immunitást, részt vett egy nyilas razziaiban is(?!). Braham szerint az idegileg labilis papa azonban inkább tekinthető önsorvasztó figurának, mint a zsidó nép árulójának. A nyilas korszakban sok ember életét megmentette,³⁴ alkalmasint az inkriminált razzia áldozatait is, akiket úgyis kiraboltak volna, de Berend jelenlétében legalább nem ölték meg őket. A zsidótanács tagjainak pedig — „fasiszta kapcsolatait” kihasználva — belépőt szerzett a BM-be.³⁵ Ebből is látható, hogy Berend — a zsidótanács többi, Braham szerint árulással szintén csak igaztalanul vádolható tagjával együtt — a csődtömeggondnok szerepére kényszerült. Egy vonatkozásban Braham nem nyújt kielégítő magyarázatot arra nézve, hogy a nyi-

las terror tombolása idején miért menekülhetett meg viszonylag több zsidó, mint korábban. Az ismert okokon kívül ugyanis van még tényező, melyet csak komolyabb elméleti felkészültség birtokában fedezhetett volna fel. Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy a hadihelyzet romlása miatt a németek a lebombázott vasútvonalakat egyébként se vehették már igénybe a végső megoldás folytatásához, a nyilasok pedig kevésbé kívántak eltérni Horthynak a deportálások leállítására (július 7.) vonatkozó politikájától, mert hön vágytak a semleges országok elismerésére, és ezért elismerték az általuk kiadott védelevek egy részét. Fel kell figyelni arra a paradox összefüggésre is, amely annak kapcsán tárul fel, hogy a nyilasokat éppen a németek kérték „ad hoc” jellegű zsidóellenes atrocitásaik mérséklésére, mert ez már katonai érdekeiket zavarta(??).³⁶

A személytelen, profeszionalizált kegyetlenség és a dezorganizált kézműves szadizmus közötti hatékonyságbeli különbség ütközik itt ki. Eichmann és Himmler íróasztalos gyilkosok voltak, akik — amint azt Hannah Arendt leírja — irtóztak az „ösztön-lények” brutalitásától! A deportálásokkal kapcsolatos törvényhozás, nyilvántartás stb. is a „jogállamiság” díszletei között, a bürokratikus szakértelem „européer” szintjén történt. Nemcsak a megtevésztést szolgálta hát — szemben Ránki véleményével —, hogy „míg az ország északi részében már téglagyárakba gyűjtötték a zsidókat, Budapesten a kormány azon tanakodott, tarthatnak-e a sárgacsillogások kutyát, vásárolhatnak-e dohányt.” A rendeletek kiadása egyszerűen egy tervszerű államgépezet normális működési módjához tartozik, s mikor ez felbomlik, minden megtörténhet. Még az is, hogy cionisták nyilas ruhába öltöznek, és — a magyarországi hajszálvékony antifasiszta ellenállás talán legnagyobb pillanatában — zsidók tömegeit mentik meg,³⁷ vagy hogy a budapesti gettó az utolsó pillanatban egy jobb belátásra tért nyilas párttisztviselő óvja meg a likvidálástól.³⁸ „Értelmes és jóakarú ember megfedelkezhet-e Auschwitz mementójáról?” — kérdezi Ránki György. Természetesen nem, de ezt nem tehetjük úgy, mint a Bourbonok, akik nem is tanultak abból, amit nem felejtettek. Idézzük ismét Ránkit: „A magyar zsidóság pusztulásában a sorstalanság volt a különleges tragédia.” Kertész Imre Sorstalanság című regényében így ír a magyar zsidóság elvesz-

tegetett autonómiájáról: „Nem lehet..., hogy ne legyek se győztes, se vesztes, hogy ne lehessen igazam, s hogy ne is tévedhettem volna, hogy semminek se legyek sem oka, sem eredménye. ...nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek.”

Így érzem: aki ezt nem felejtí, nemcsak az elpusztult és túlélő áldozatokra emlékezést nem adja fel soha, hanem önmagát sem

Balog Iván

Jegyzetek

Valamennyi hivatkozást Randolph L. Braham: *A magyar Holocaust* c. könyvéből vettük.

1. I. kötet, 19. old.(I:19)

2. I:183.	28. II:295.
3. I:139.	29. II:108.
4. I:281.	30. II:318.
5. II:460.	31. II:318.
6. II:429.	32. I:319.
7. II:252.	33. I:365.
8. I:70.	34. I:367.
9. II:325.	35. I:365.
10. II:324.	36. II:232.
11. I:85.	37. II:337.
12. I:82.	38. II:245.
13. II:268.	
14. I:144.	
15. I:188.	
16. II:411.	
17. II:411.	
18. II:414.	
19. II:420.	
20. II:445.	
21. II:423.	
22. II:299.	
23. II:389.	
24. II:107.	
25. II:288.	
26. II:288.	
27. II:100.	